O‘QUVCHILARDA INTELLEKTUAL QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHDA INDIVIDUAL YONDASHUVNING O‘RNI

THE ROLE OF THE INDIVIDUAL APPROACH IN DEVELOPING STUDENTS’ INTELLECTUAL ABILITIES

Muxammadjonova Maftunaxon Shuxratjon qizi
Student of Fergana State University

Annotatsiya. Tezisda o‘quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishda individual yondashuvning pedagogik mohiyati, nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari yoritilgan. Intellektual qobiliyatning tarkibiy qismlari, individual yondashuvning asosiy yo‘nalishlari (diagnostika, differensiatsiya, individual ta’lim traektoriyasi, shaxsiy qo‘llab-quvvatlash va formativ baholash) tahlil qilingan hamda ularni dars jarayonida qo‘llashning bosqichli modeli taklif etilgan. Individual yondashuvning samaradorligi o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari, o‘qituvchining metodik tayyorgarligi va ta’lim muhitiga bog‘liqligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: individual yondashuv, intellektual qobiliyat, differensiatsiya, yaqin rivojlanish zonasi, formativ baholash, individual ta’lim traektoriyasi, metakognitsiya.

Abstract. The thesis examines the pedagogical essence, theoretical foundations and practical mechanisms of the individual approach in developing students’ intellectual abilities. It analyzes the main directions of the individual approach (diagnostics, differentiation, individual learning trajectories, personal support and formative assessment) and proposes a staged model for applying them in the lesson.

Keywords: individual approach, intellectual ability, differentiation, zone of proximal development, formative assessment, individual learning trajectory, metacognition.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim oldida turgan eng muhim vazifalardan biri har bir o‘quvchining intellektual imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishdir. Sinfdagi o‘quvchilar bilimi, o‘zlashtirish sur’ati, fikrlash uslubi, qiziqishi va motivatsiyasi jihatidan bir-biridan sezilarli farq qiladi. Barcha o‘quvchiga bir xil mazmun, bir xil usul va bir xil tezlikda ta’lim berish ayrim o‘quvchilar uchun topshiriqni haddan tashqari oson, boshqalar uchun esa o‘ta murakkab qilib qo‘yadi. Natijada o‘quvchilarning intellektual salohiyati to‘liq ochilmay qoladi. Shu sababli individual yondashuv ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti sifatida qaraladi. Individual yondashuv o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari, bilim darajasi, qobiliyati va ehtiyojlarini hisobga olib, ta’lim jarayonini unga moslashtirishni nazarda tutadi. Bunda maqsad o‘quvchilarni bir-biri bilan taqqoslash emas, balki har bir o‘quvchining o‘z imkoniyatlari doirasida keyingi bosqichga ko‘tarilishini ta’minlashdir. Mazkur tezisning maqsadi o‘quvchilarda intellektual qobiliyatni rivojlantirishda individual yondashuvning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va uni dars jarayonida amalga oshirishning metodik yo‘llarini asoslashdan iborat.

ASOSIY QISM

Intellektual qobiliyat tushunchasi va uning tarkibi. Intellektual qobiliyat – shaxsning axborotni qabul qilish, qayta ishlash, tahlil va sintez qilish, mantiqiy xulosa chiqarish, muammolarni yechish

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

hamda bilimlarni yangi vaziyatlarda qo‘llash imkoniyatlarini ifodalovchi kompleks xususiyatdir. Uning tarkibiga odatda quyidagi komponentlar kiradi: diqqat va xotira, tahliliy va mantiqiy fikrlash, muammoni yechish, kreativ (divergent) fikrlash, bilimlarni ko‘chirish (transfer) hamda metakognitiv nazorat, ya’ni o‘z fikrlash jarayonini kuzatish va boshqarish qobiliyati. Intellektual qobiliyat tug‘ma xususiyatlar bilan bir qatorda ta’lim muhiti, faoliyat mazmuni va o‘qituvchi bilan o‘zaro munosabat ta’sirida shakllanadi. Shuning uchun uni rivojlantirishda ta’lim jarayonini tashkil etish usuli hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayni shu nuqtada individual yondashuv o‘quvchining har bir komponentdagi kuchli va rivojlantirilishi lozim bo‘lgan tomonlarini hisobga olish imkonini beradi.

Individual yondashuvning nazariy asoslari. Individual yondashuv g‘oyasi bir necha ilmiy qarashlarga tayanadi. L.S.Vygotskiy ilgari surgan yaqin rivojlanish zonasi nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi mustaqil bajara oladigan va kattalar yoki o‘zlashtirgan hamkor yordamida bajara oladigan faoliyat o‘rtasidagi masofa uning rivojlanish imkoniyatini belgilaydi. Demak, topshiriq o‘quvchining joriy darajasidan sal yuqori, lekin yordam bilan erishish mumkin bo‘lgan darajada bo‘lishi kerak. Bu talab har bir o‘quvchi uchun alohida belgilanishi lozimligini ko‘rsatadi. H.Gardner ko‘p intellekt nazariyasida insonda bir nechta nisbatan mustaqil intellektual yo‘nalishlar mavjudligini asoslagan. Garchi bu nazariyaning ayrim jihatlari ilmiy jamoatchilikda munozarali bo‘lsa-da, u o‘quvchilarning bilim olish yo‘llari va kuchli tomonlari turlicha ekanini hisobga olishga undaydi. R.Sternberg esa muvaffaqiyatli intellektni tahliliy, ijodiy va amaliy qobiliyatlarning uyg‘unligi sifatida talqin qiladi; bu yondashuv ham o‘quvchilarga turli faoliyat turlarida o‘zini sinab ko‘rish imkonini berishni taqozo etadi. B.Blum o‘zining mashhur tadqiqotida individual repetitorlik bilan o‘qigan o‘quvchilarning natijalari an’anaviy sinf sharoitida o‘qiganlarnikidan taxminan ikki standart og‘ish yuqori bo‘lganini ko‘rsatgan. Bu natija shaxsiy e’tibor va moslashtirilgan qo‘llab-quvvatlashning o‘quv natijalariga kuchli ta’sir etishini tasdiqlaydi. Sinf-dars tizimida har bir o‘quvchiga alohida repetitor ajratish imkoni bo‘lmagani uchun differensiatsiya va formativ baholash kabi vositalar mazkur ta’sirga yaqinlashishning real yo‘li sifatida qaraladi.

Individual yondashuvning asosiy yo‘nalishlari. Amaliyotda individual yondashuv bir-biri bilan bog‘liq bir necha yo‘nalishda amalga oshiriladi (1-jadval).

1-jadval.

Individual yondashuvning asosiy yo‘nalishlari va ularning intellektual rivojlanishdagi o‘rni

Yo‘nalish	Mazmuni	Rivojlantiriladigan qobiliyat
Diagnostika	O‘quvchining bilim darajasi, o‘zlashtirish sur’ati, qiziqishi va fikrlash uslubini aniqlash	Asos bo‘lib, barcha qobiliyatlarni maqsadli rivojlantirishga yo‘l ochadi
Differensiatsiya	Mazmun, jarayon va mahsulotni o‘quvchi tayyorgarligiga ko‘ra turlicha tashkil etish	Tahlil, mantiqiy fikrlash, muammoni yechish
Individual ta’lim traektoriyasi	O‘quvchi uchun shaxsiy maqsad, vazifa va sur’at belgilash	Mustaqillik, o‘z-o‘zini boshqarish
Shaxsiy qo‘llab-quvvatlash	Yo‘naltiruvchi savollar, maslahat, bosqichma-bosqich yordam	Transfer, metakognitsiya

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

Yo‘nalish	Mazmuni	Rivojlantiriladigan qobiliyat
Formativ baholash	Jarayon davomida aniq fikr-mulohaza berish va ta’limni shunga ko‘ra moslash	Refleksiya, o‘z-o‘zini baholash

Diagnostika individual yondashuvning boshlang‘ich bosqichi hisoblanadi. Kuzatuv, qisqa test, suhbat, o‘quvchining mustaqil ish natijalari va o‘z-o‘zini baholash varaqalari orqali o‘qituvchi har bir o‘quvchining joriy holatini aniqlaydi. Diagnostika natijalari o‘quvchini “qobiliyatli” yoki “qobiliyatsiz” deb tamg‘alash uchun emas, balki ta’limni to‘g‘ri rejalashtirish uchun ishlatilishi shart. Differensiatsiya C.Tomlinson ta’kidlaganidek, uch yo‘nalishda: o‘quv mazmuni, o‘quv faoliyati jarayoni va yakuniy mahsulot bo‘yicha amalga oshirilishi mumkin. Masalan, bir mavzuda o‘quvchilarning bir qismi asosiy tushunchalarni mustahkamlovchi topshiriq, boshqalari tahlil va taqqoslashni talab etuvchi, yuqori tayyorgarlikdagilari esa muammoni mustaqil qo‘yib, tadqiq etishni talab qiluvchi topshiriq bajaradi. Muhimi, barcha guruhlar mazmunan qimmatli va qiziqarli vazifalar bilan ishlashi, past darajadagi guruh “ikkinchi darajali” vazifaga mahkum bo‘lib qolmasligi kerak.

Individual ta’lim traektoriyasi o‘quvchiga o‘z maqsadini belgilash, topshiriqlarni tanlash va natijasini kuzatib borish imkonini beradi. Bunday tanlov imkoniyati o‘quvchida mas’uliyat hissini oshiradi va B. Zimmerman tavsiflagan o‘z-o‘zini boshqaradigan o‘quvchi xususiyatlarini – rejalashtirish, monitoring va o‘zini baholashni – shakllantiradi. Formativ baholash individual yondashuvni qo‘llab-quvvatlovchi eng muhim vositalardan biridir. P. Blek va D. Uilyam tahlili formativ baholash o‘quv natijalarini sezilarli yaxshilashi mumkinligini ko‘rsatgan. Aniq, o‘z vaqtida va o‘quvchining keyingi qadamini ko‘rsatuvchi fikr-mulohaza uning intellektual faoliyatini to‘g‘ri yo‘naltiradi.

Individual yondashuvni dars jarayonida amalga oshirishning bosqichli modeli. Tadqiqotlar tahlili asosida quyidagi ketma-ketlikni taklif etish mumkin:

Diagnostika → Maqsad qo‘yish → Moslashtirilgan topshiriqlar → Qo‘llab-quvvatlash → Formativ baholash → Refleksiya → Rejani yangilash.

Birinchi bosqichda o‘qituvchi o‘quvchining boshlang‘ich holatini aniqlaydi. Ikkinchi bosqichda o‘quvchi bilan birgalikda erishish mumkin bo‘lgan aniq maqsad belgilanadi. Uchinchi bosqichda mazmun, murakkablik darajasi va bajarish usuli bo‘yicha moslashtirilgan topshiriqlar beriladi. To‘rtinchi bosqichda o‘qituvchi tayyor javob berish o‘rniga yo‘naltiruvchi savollar va maslahat bilan yordam beradi. Beshinchi bosqichda jarayon davomida fikr-mulohaza beriladi, oltinchi bosqichda o‘quvchi o‘z faoliyatini tahlil qiladi, yakunda esa olingan ma’lumotlar asosida keyingi reja yangilanadi.

Individual yondashuvning samaradorligi birinchi navbatda o‘qituvchining pozitsiyasiga bog‘liq. O‘qituvchi o‘quvchining har bir fikriga hurmat bilan qarashi, “Nima uchun shunday o‘ylaysan?”, “Buni yana qanday hal qilish mumkin?” kabi savollar orqali uning tafakkurini chuqurlashtirishi lozim. Shuningdek, xatoni jazolash emas, o‘rganish imkoniyati sifatida qabul qiladigan psixologik xavfsiz muhit yaratish zarur. J. Xetti tadqiqotlari ham o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasidagi sifatli munosabat va fikr-mulohazaning o‘quv natijalariga kuchli ta’sir etishini ko‘rsatadi. Masalan, “Matn bilan ishlash” mavzusidagi darsda barcha o‘quvchilar bir xil matnni o‘qiydi. Biroq topshiriqlar turlicha beriladi: birinchi guruh matndagi asosiy g‘oyani aniqlaydi va uni o‘z so‘zlari bilan ifodalaydi; ikkinchi guruh matndagi muammoni topib, uning sabablarini tahlil qiladi; uchinchi guruh muammoning kamida uch xil yechimini ishlab chiqib, ularni mezonlar asosida baholaydi va eng maqbulini asoslaydi. Dars oxirida har bir o‘quvchi “Men qaysi usul bilan fikrladim va keyingi safar nimani o‘zgartiraman?” degan savolga

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

yozma javob beradi. Bunday tashkil etish barcha o‘quvchini fikrlashga jalb etadi, har biriga o‘z imkoniyati doirasida o‘sish yo‘lini ochadi. **Samaradorlikni baholash mezonlari.** Individual yondashuvning natijasini faqat umumiy o‘zlashtirish ko‘rsatkichi bilan emas, balki quyidagi belgilar bo‘yicha ham kuzatish maqsadga muvofiq: o‘quvchining o‘z boshlang‘ich darajasiga nisbatan o‘sishi; topshiriqni mustaqil bajarish darajasi; bir nechta yechim taklif eta olishi; bilimni yangi vaziyatga ko‘chira olishi; o‘z fikrini dalillar bilan asoslashi hamda o‘z faoliyatini tahlil qila olishi. Bunday yondashuv har bir o‘quvchining shaxsiy o‘sishini ko‘rish imkonini beradi. Individual yondashuv o‘quvchining yoshiga mos kelishi zarur. Boshlang‘ich sinflarda o‘yin va aniq vositalarga tayangan, qisqa va bosqichli topshiriqlar samarali bo‘lsa, o‘rta sinflarda taqqoslash, tasniflash va sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlashga doir topshiriqlar muhim o‘rin tutadi. Yuqori sinflarda esa o‘quvchining mustaqil tadqiqot, loyiha va munozara kabi murakkab faoliyatlarga jalb etilishi abstrakt va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Shu bois bir xil texnologiya turli yosh bosqichlarida turlicha mazmun va murakkablik bilan qo‘llanishi kerak. **Motivatsiya va intellektual faollik.** Intellektual qobiliyat o‘quvchi o‘z kuchiga ishonganda va topshiriqning ma’nosini anglaganda faol rivojlanadi. Individual yondashuv o‘quvchiga muvaffaqiyat tajribasini beradi: topshiriq o‘ta oson bo‘lsa, qiziqish susayadi, juda murakkab bo‘lsa, ishonch yo‘qoladi. Optimal murakkablikdagi vazifa esa o‘quvchini zo‘riqtirmasdan, lekin mehnat talab qilgan holda rivojlantiradi. Bunda o‘qituvchining kichik muvaffaqiyatlarni ham qayd etishi va keyingi qadamni aniq ko‘rsatishi o‘quvchining ichki motivatsiyasini mustahkamlaydi.

Raqamli vositalarning imkoniyatlari. Zamonaviy raqamli platformalar individual yondashuvni amalga oshirishni yengillashtiradi. Onlayn testlar o‘quvchining qaysi mavzuda qiyinchilik sezayotganini tezda aniqlaydi, interaktiv mashqlar har bir o‘quvchiga o‘z sur’atida ishlash imkonini beradi, elektron portfolio esa uning o‘sish dinamikasini kuzatishga yordam beradi. Shu bilan birga raqamli vosita faqat yordamchi hisoblanadi: topshiriq mazmunini tanlash, natijani sharhlash va o‘quvchini qo‘llab-quvvatlash o‘qituvchining pedagogik mas’uliyati bo‘lib qoladi.

Individual yondashuvni qo‘llashdagi xavf va cheklovlar. Individual yondashuvni noto‘g‘ri tushunish bir qator muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Birinchidan, o‘quvchini bir marta aniqlangan “turi” yoki “darajasi” bilan cheklab qo‘yish uning rivojlanishini to‘xtatadi; baholash va guruhlash doimo o‘zgaruvchan bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, individualizatsiya o‘quvchini hamkorlikdan ajratib qo‘ymasligi lozim, chunki jamoaviy muhokama va hamkorlikdagi ishlar tafakkurni rivojlantiruvchi muhim omildir. Uchinchidan, o‘qituvchining vaqti va resurslari cheklangani sababli yondashuvni bosqichma-bosqich, eng muhim topshiriqlardan boshlab joriy etish maqsadga muvofiq.

✓ **Amaliy tavsiyalar.** Dars jarayonida individual yondashuvni samarali amalga oshirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

✓ **Diagnostik ma’lumotlarni muntazam yangilab borish** – o‘quvchi haqidagi tasavvur bir martalik emas, dinamik bo‘lishi kerak;

✓ **Ko‘p darajali topshiriqlar tizimini yaratish** – bir mavzu bo‘yicha reproduktivdan ijodiy-tadqiqiy darajagacha topshiriqlar tayyorlash;

✓ **Tanlov imkoniyatini berish** – topshiriq turi, mavzu yoki mahsulot shaklini tanlashga ruxsat berish;

✓ **Moslashuvchan guruhlash** – guruhlarni qiziqish, tayyorgarlik va maqsadga ko‘ra vaqti-vaqti bilan o‘zgartirib turish;

✓ **Refleksiyani doimiy odatga aylantirish** – har bir mavzu yakunida o‘quvchiga o‘z fikrlash jarayoni haqida savollar berish.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

XULOSA

O‘quvchilarda intellektual qobiliyatni rivojlantirishda individual yondashuv har bir o‘quvchining shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olib, ularni yaqin rivojlanish zonasi doirasida bosqichma-bosqich oshirib borish imkonini beradi. Uning samaradorligi diagnostika, differensiatsiya, individual ta’lim traektoriyasi, shaxsiy qo‘llab-quvvatlash va formativ baholash kabi yo‘nalishlarning o‘zaro uyg‘un qo‘llanishiga bog‘liq.

Individual yondashuvni tizimli va o‘ylangan holda joriy etish o‘quvchining tahliliy, mantiqiy va kreativ fikrlashini, mustaqil qaror qabul qilish hamda o‘z faoliyatini boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, bu yondashuv o‘quvchini tamg‘alashga yoki hamkorlikdan ajratishga olib kelmasligi, o‘qituvchining metodik tayyorgarligi va psixologik xavfsiz ta’lim muhiti bilan qo‘llab-quvvatlanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
2. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1983.
3. Sternberg R. J. Beyond IQ: A Triarchic Theory of Human Intelligence. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
4. Bloom B. S. The 2 Sigma Problem: The Search for Methods of Group Instruction as Effective as One-to-One Tutoring // Educational Researcher. – 1984. – Vol. 13, No. 6. – P. 4–16.
5. Tomlinson C. A. How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms. – 2nd ed. – Alexandria, VA: ASCD, 2001.
6. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. – 1998. – Vol. 5, No. 1. – P. 7–74.
7. Flavell J. H. Metacognition and Cognitive Monitoring // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.
8. Zimmerman B. J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, No. 2. – P. 64–70.
9. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009.
10. Subban P. Differentiated Instruction: A Research Basis // International Education Journal. – 2006. – Vol. 7, No. 7. – P. 935–947.
11. Yo‘ldoshev J. G., Usmonov S. A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.